

Composició oral interactiva en el *Llibre dels feits*: el testimoni de la retòrica*

Josep M. PUJOL
Universitat Rovira i Virgili

I. INTRODUCCIÓ

1. *Antecedents*

El gran canvi en els estudis sobre el *Llibre dels feits* del rei En Jaume (*LdF*) s'esdevé amb el reconeixement del marc bàsicament oral en què se situa la seva composició. El treball pioner d'Asperti (1982) va permetre posar en qüestió per primera vegada el model compositiu a l'ombra del qual s'havia estat estudiant fins aleshores: el «model cronístic», concebut per analogia amb els mètodes de treball de dos altres monarques medievals relacionats amb Jaume I i responsables d'obres historiogràfiques: el seu rebesnét Pere III, els col·laboradors del qual havien estat identificats i documentats per Coroleu, Pagès, Llabrés, Rubió i Lluch i Gubern, i el seu gendre Alfons X de Castella, veritable director d'un «taller historiogràfic» ben conegut a partir dels treballs clàssics d'Antonio G. Solalinde i Gonzalo Menéndez Pidal.

El model cronístic es basa en la figura de l'autor coordinador que inspira, dirigeix i supervisa la tasca d'un redactor o un grup de redactors que materialitzen les seves directrius. Pressuposa, doncs, la intervenció essencial d'un grup de professionals de l'escriptura en el moment de compondre el text.

Tanmateix fra Pere Marsili, al pròleg que avantposa a la seva versió/adaptació del *LdF* (1313),¹ al·ludint precisament a l'estil de l'obra, havia escrit unes paraules reveladores:

Tamen ualde rationi consonum in oculis illustrissimi domini Iacobi regis Aragonum, Valencie, Sardinie et Corsice, comitisque Barchinone ac sancte Romane ecclesie uexilarii admirati et capitanei generali apparuit ut uictoriosissimi aui sui gesta pristinis temporibus *ueraci stilo sed uulgari collecta* ac in archiuis domus regie ad perpetuam sue felicitatis memoriam reposita reducerentur in medium, atque *latino sermone diserta* et per capitula iuxta conclusionum uarietatem distincta, unum ystorialem

* Aquest article forma part de la investigació del Grup de Recerca «Identitat Nacional i de Gènere a la Literatura Catalana», de la Universitat Rovira i Virgili, i del projecte HUM 2006–13121/FILO del Ministeri d'Educació i Ciència.

1. El títol d'aquesta obra es fa, en el còdex autògraf (Barcelona, Biblioteca Universitat, ms. 64), a base d'un substantiu en plural: *Libri gestorum illustrissimi domini regis Iacobi*, al principi de la taula de rúbriques i immediatament abans del pròleg, *Chronicae illustrissimi regis Aragonum domini Iacobi uictoriosissimi principis*. Afegida en lletra del segle XVII al verso de la coberta i al principi del foli 5r figura una altra denominació d'aquest mateix tipus: *Chronicae gestorum Iacobi primi, Aragoniae regis*. (A la fi del pròleg, Marsili utilitza el singular, sens dubte referint-se a l'objecte material que acaba de confeccionar: *liber istum*, i al colofó del manuscrit autògraf, *hic liber*.)

et cronicum redderent codicem, in quo tota dicti regis aui sui magnorum factorum texeretur series et Deus in suo regali braxio ac gloriosissimo principe a legentibus laudaretur.

Els inconvenients per a la divulgació del *LdF*, per tant, eren el seu estil, que Jaume II percebia com a descurat i propi de la gent comuna: l'estil desmereixia tant la veracitat amb què s'exposaven els gesta del *regale brachium Dei* que per fer-los públics calia inserir-los complets en un nou relat fet en llengua llatina i expressió *diserta*: clara, travada i endreçada,² aprofitant l'ocasió per donar al nou discurs el format editorial i material propi de les cròniques i els llibres d'història.

Però en el moment en què es va començar a estudiar el *LdF* amb criteris filològics positius i moderns —mèrit que recau sobre Antoni Rubió i Lluch a la primera dècada del segle passat— ni la intel·lectualitat noucentista estava disposada a sentir parlar en aquest to d'una de les obres cabdals de la historiografia pàtria ni existien encara els instruments conceptuals necessaris per temptejar un model de composició alternatiu, que trigarien una seixantena d'anys a arribar. La inadequació del model cronístic va ser la causa, si no única sí almenys principal, de les estèrils marrades i la caducitat quasi total, amb escassíssimes excepcions, de la bibliografia anterior (i en alguns casos encara immediatament posterior) a 1982.

A la llista de línies de recerca encetades durant els anys vint que era impossible de plantejar adequadament abans de caracteritzar-ne l'estil en termes correctes i poder detectar, mesurar i valorar les seves possibles variacions figuren: 1) els dubtes i les incertituds sobre la naturalesa i l'abast de la «intervenció» del rei: responsable últim del contingut, però no de l'anomenada «redacció material»?; responsable total del contingut i la forma, com han admès implícitament molts erudits en contradicció flagrant amb la hipòtesi cronística que no gosaven desmentir?, responsable bàsic del text, sigui com sigui, però amb certes restriccions degudes a una altra mà: el pròleg, els «paràgrafs finals» —quins?—, la conquesta d'Eivissa (par. 125-126)?; 2) les especulacions sobre la relació entre els anomenats «text català» o «versió catalana» i «text llatí» del *LdF* —formulacions desafortunades que caldria bandejar d'una vegada—, inaugurades el 1800 pel «farfullón de Villarroya» (segons una encertada formulació de Jovellanos), repeses i substanciades mig segle més tard pel pare Villanueva, complicades fins a l'infinit per Montoliu just abans d'esclatar la Primera Guerra Mundial i desmentides mig segle més tard per Soldevila, però que es resisteixen encara a desaparèixer del tot; 3) el fantasiós escorcoll dels textos de Jaume I, Desclot i Muntaner a la recerca del preciós però evanescent «epos nacional català» i les prosificacions, creades de bona fe per Montoliu en el clima d'excitació nacionalista dels anys vint, segrestades, beneïdes i ampliades a Desclot per Soldevila, detectades en Muntaner pel senyor Coll i Alentorn i divulgades i refermades per les notes a l'edició de les «quatre grans cròniques» del primer, i reverenciades a partir d'ell pràcticament per tothom,³ enterrades tam-

2. *Disertus*: «bien ordonné, habilement disposé, clair et expressif» (Gaffiot), «skilful in speaking on a subject; clear, methodical in speaking; well-spoken, fluent» (Lewis i Short). Sant Isidor fa una glossa de la paraula especialment encertada per al meu objecte: «*Disertus* 'doctus', a *diserendo* dictus, disposite enim disserit» (Isid. *Or.* 10.65). Vegeu una temptativa d'aproximació a la materialitat de l'arquetip del *LdF* a Pujol (2008).

3. L'oposició a les prosificacions —que afalagaven una de les pulsions més fortes del superego noucentista— es va expressar sempre amb sordina. A l'enquesta de la *Revista de Catalunya* de 1926, s'hi van mostrar reticents en grau divers Jaume Bofill i Matas —un escriptor—, Antoni Rovira i Virgili, Ramon d'Alòs-Moner i sobretot, amb raons de pes, Pere Bohigas —un filòleg de sòlida formació—, que tanmateix no van argumentar mai de manera substantiva la seva posició. Potser al costat de Pere Bohigas, només Josep M. de Casacuberta va declarar obertament el seu escepticisme, a l'avertiment avantposat a la seva edició del *LdF* a la Barcel·lona (1926), basant-se en el «tecnicisme literari del cronista», expressió que suposo que es refereix a l'estil. Jaume Vidal i Alcover, primer director de la meua tesi, sempre havia rebutjat vehementment en conversa la presència de prosifica-

bé definitivament per Asperti (1993), i presidint-les totes plegades; 4) la vella, sinuosa i inconclusiva recerca dels «redactors materials» del *LdF*, que inclou successivament el jurista Bernat Vidal, proposat per Nicolau d'Olwer en el primer congrés d'història de la Corona d'Aragó; el bisbe Jaume Sarroca, introduït per Montoliu, reforçat per Joan Ainaud, acceptat pràcticament per tota la crítica posterior i ampliat —desdibuixat— en un genèric «autor eclesiàstic» per part de Jaume Riera, o encara Pere del Rei, bisbe de Lleida, i l'escrivà Guillem Sarroca, acumulats per Coll i Alentorn al bisbe d'Osca.

Encara de vegades les velles propostes, que depenen de raonaments conduïts amb una lògica molt primària o d'especulacions purament impressionístiques fetes a partir d'un model que fa més de vint-i-cinc anys que ha estat impugnat amb raons sòlides, continuen contaminant la bibliografia, presentades com a veritats adquirides o formulades almenys com a hipòtesis fonamentades.

2. Objectius

Per avançar adequadament en l'estudi del *LdF* resulta, doncs, imprescindible discutir i precisar què volem dir quan parlem de la dimensió oral d'aquesta obra: formular amb la màxima precisió l'alternativa oral al model escrit de composició usat fins ara.

Aquest model presenta almenys tres nivells: *a)* el de l'articulació sintàctica, sense l'explicitació adequada del qual no es poden editar ni entendre acuradament nombrosos passatges que altrament podrien aparèixer com a corromputs, confusos o equívocs; *b)* el de l'organització de la superfície narrativa, previ a qualsevol temptativa de valoració dels relats que la integren i els seus sentits, i *c)* el de la justificació de l'obra en la seva globalitat, que ha de permetre donar compte de dos problemes fonamentals que continuen encara sense resoldre: el del gènere a què pertany (per al qual l'etiqueta «historiografia» em sembla com a mínim insuficient) i el de l'adopció de la primera persona per donar veu al narrador. La solució d'aquests dos últims problemes, que em sembla que estan profundament relacionats, supera els plantejaments limitats a la tradició literària escrita, de la qual s'ocupa la filologia convencional, que és una filologia de textos escrits.

En aquest treball, m'ocuparé només de les qüestions referides a l'organització de la superfície narrativa. Fins al moment present, les úniques apreciacions destinades a la valoració d'aquest aspecte de l'obra han estat unes molt interessants però breus observacions fetes per Asperti sobre els passatges descriptius del *LdF* en relació amb el problema de les prosificacions (Asperti, 1993, p. 131-133).⁴

3. Mètode

Per a aquest objecte, no serveix de gaire auxili la bibliografia segregada per la romanística sobre la «composició oral» com a derivació dels treballs comparatius de Milman Parry entre els poemes homèrics i una tradició viva d'aquesta mena de composició —la dels *guslari* serbis, a finals dels anys vint—, perquè estudia només la composició oral en vers. Tampoc no resulten gaire útils els primers i interessants però limitats «principis de la narrativa oral popular» formulats el 1909 pel folklo-

cions no solament al *LdF*, sinó també en Desclot i Muntaner: trobava del tot improbable, deia, una teoria que comportava la reducció de tres obres en prosa de primera categoria artística en tres informes amuntegaments de versos dolents.

4. Tinc en premsa un article («Jaume I i Maria F.: la construcció artística del relat oral») a les actes de les III Jornades de Cultura Popular (Salou, 2-4.10.2008) on s'exposen les generalitats del model que proposo i comparo diversos relats orals enregistrats en execució espontània i una seqüència narrativa del *LdF* (par. 222-224) amb la intenció de fer veure la identitat bàsica del sistema narratiu de les dues sèries de narracions.

rista danès Axel Olrik, que altrament tampoc no van tenir descendència, perquè si bé s'apliquen a la «prosa», només preveuen alguns fenòmens molt elementals i aïllats i no penetren sistemàticament en el terreny que ara m'ocupa.

Per trobar el que són, al meu entendre, les nocions teòriques adequades per aprofundir en el model de composició oral del *LdF*, ha calgut esperar fins a l'aparició de l'anàlisi de la conversa, desenvolupada per Sacks, Schegloff i Jefferson a principis dels anys setanta a partir de l'etnometodologia i conreada a partir dels vuitanta per Gumperz, Scheffrin, Tannen, Chafe i altres, i sobretot algunes publicacions provinents de la sociolingüística de la variació —però relativament marginals dintre seu— propugnada per William Labov: em refereixo a Labov i Waletzky (1967), revisat i completat després pel mateix Labov (1972) i per Labov i Fanshel (1977), que analitzen la construcció d'un tipus de discurs anàleg al del rei: el relat interactiu (en conversa) d'experiències personals. A un nivell més genèric, m'han resultat també molt útils algunes reflexions generals sobre la llengua i l'escriptura (Koch i Oesterreicher, 1985 i 1994) i sobre l'expressió verbal en les cultures bàsicament orals (Ong, 1988), com ho era la del rei —nascut i educat abans de l'arribada massiva del paper a la seva cancelleria, propiciada justament per ell amb la conquesta de Xàtiva— i la de la majoria de la població laica dels seus regnes en el seu temps. En aquests treballs, es troben els fonaments teòrics de la meva concepció global del *LdF* i del que exposaré a continuació.

II. ORALITAT I ESCRIPTRALITAT

1. *L'oralitat del Llibre dels feits: de què parlem exactament*

Primer caldrà definir amb exactitud què vol dir el terme oralitat quan s'aplica al *LdF*.

Koch i Oesterreicher (1994) han fet veure que l'oralitat (*Mündlichkeit*) i l'escripturalitat (*Schriftlichkeit*) presenten dos plans: el de la concepció del discurs, que governa la tria de la codificació lingüística i del mode expressiu (*konzeptionelle Mündlichkeit/Schriftlichkeit*), i el del mitjà en què es concreta (*mediale Mündlichkeit/Schriftlichkeit*).⁵

Els mateixos autors assenyalen també que, mentre l'oposició oral/escrit és contradictòria en el pla del mitjà, en el de la concepció se situa en termes de contrarietat: oral i escrit designen aleshores els dos extrems d'un continuïum (Koch i Oesterreicher, 1994, p. 587-588). Caldria, doncs, precisar els extrems en els quals s'oposen la concepció oral i l'escriptural. Els dos investigadors citats en donen els principals en un altre lloc (dono en primer lloc els que corresponen al pol de l'oralitat): pròxim/distanciat en l'espai, familiar/reservat,⁶ privat/públic, emotiu/objectiu, lligat a la situació comunicativa / deslligat de la situació comunicativa, fet en cooperació comunicativa / fet sense comunicació cooperativa, dialogat/monologat, espontani/planificat, amb desplegament temàtic lliure / amb desplegament temàtic fix (Koch i Oesterreicher, 1985, p. 23). Ong, per la seva banda, caracteritza així el discurs de concepció oral: és molt més paratàctic que hipotàctic, procedeix amb tècnica «puntillista» (és a dir, que és més agregatiu o acumulatiu que no pas analític), tendeix a reduir l'expressió a fórmules

5. El model de Koch i Oesterreicher permet de destriar millor els dos tipus d'oralitat que Ong anomena oralitat primària (és a dir, la concepció/realització oral) i oralitat secundària (la concepció escriptural, amb realització oral). Ong no té en compte les situacions mixtes perquè prescindeix bastant de la contrapartida escriptural i perquè parla en termes no d'expressió individual sinó de cultures i el seu terreny és el de les cultures desconexades de l'escriptura (Ong, 1988, p. 11).

6. Els termes alemanys són *Vertrautheit* i *Fremdheit*. Els estudiosos anglosaxons de la conversa parlen en el primer cas de *self-disclosure*: el fet de parlar amb llibertat, «amb la guàrdia abaixada», comptant amb la complicitat de la persona que ens escolta.

establertes, tendeix a la redundància, és conservador i tradicionalista, amb un cert gust per l'arcaisme, està aferrat al món de la vida humana, és amant de la confrontació, afecte als contrastos i a les oposicions, més enfàtic i emotiu que no pas objectiu, màximament funcional, i prefereix les situacions concretes a les abstraccions (Ong, 1988, p. 36-57).

A part d'això, un enunciat no tan sols es pot concebre i realitzar com a purament oral (com és el cas d'una conversa entre amics) o purament escrit (com succeeix quan algú escriu un article acadèmic o un poema), sinó que també són possibles les situacions mixtes: concepció escriptural realitzada oralment (com succeeix, per exemple, quan un orador experimentat improvisa una al·locució) o, a la inversa, concepció oral (o molt acostada a l'oralitat) i realització escrita (com sol ser el cas dels xats per Internet o una bona part dels SMS, sobretot els que s'encreuen entre els infants o els adolescents).

Però encara es poden fer més distincions. El model dels dos investigadors alemanys se centra en un emissor (ahora conceptor i realitzador) considerat responsable únic del missatge. Des d'aquest punt de vista, no hi ha inconvenient a considerar una carta dictada a un secretari com un discurs de concepció escriptural i realització oral, igual que una al·locució improvisada per un bon orador, perquè el paper purament instrumental i tècnic del transcriptor dona un producte de segon ordre, en principi sense cap aportació pròpia, perquè es limita a accionar l'instrument o l'aparell d'escriptura. Però si es concep la comunicació com un procés, en la producció del qual pot intervenir més d'una persona, les coses canvien, i aquest seria el cas del *LdF*, concebut oralment pel rei, però amb una doble mediatització: primer en interacció amb un petit grup d'auditors/dialogants que l'envoltava i després en interacció amb els amanuenses que intentaven fixar la seva *performance* oral.

2. Testimonis d'una composició/redacció oral interactiva del Llibre dels feits

Que el rei no estava sol mentre feia el seu llibre ho va fer notar Asperti en destacar una al·lusió a un cavaller aragonès, don Guillén de Pueyo, que sorgeix quan el rei explica el setge d'Albarrasí (maig-juliol de 1220), al principi del *LdF* (par. 16):

E ab Nos eren don Exemen Cornel, e En Guillem de Cervera, e don Pero Corneyl, e don Vales, e don Pero Aones, e don Palegri, son frare, e don Guillem de Puyo, *pare d'aquest qui era ab Nos quant fayem aquest Libre*.⁷

Notem aquí un petit curtcircuit espaciotemporal en el díctic: el rei diu *aquest*, que és un demostratiu que designa algú pròxim en l'espai i el moment de posar per escrit les paraules del rei, no *aquell*, com exigiria el verb de la frase, que està en passat, temps en què es posa sempre el narrador. El demostratiu traïx aquí, doncs, la proximitat física de don Guillén de Pueyo fill en el moment de la composició de l'obra: el *LdF* es va fer en presència d'altres persones, no en la solitud de l'autor que dicta el seu text a un amanuense dins del seu estudi. (Observeu també, de passada, que en aquest lloc el còdex de Poblet, contra la resta de testimonis directes invocables, intercala el nom del fill: «pare d'aquest *Guillen de Puyo* qui era ab Nos quant fayem aquest Libre.» Marsili i Fernández de Heredia ometen el passatge, però no hi ha dubte que la lectura del còdex de Poblet és una addició: el copista afegeix al demostratiu el nucli nominal esperable, que en una lectura a primera vista pot semblar que li manca.

7. El text de totes les citacions és establert per mi. Remeto el lector a l'aparat de l'edició de Bruguera per verificar la bondat de les meves decisions. Marco amb barra inclinada (/) els punts en què una manca d'inflexió pot reflectir un anacolut generat en el moment de la composició del text.

Justifiquen aquesta interpretació no tan sols el caràcter de *lectio difficilior* del text dels altres testimonis, sinó també la tendència intervencionista de Celestí Destorrents pel que fa als noms personals, als quals afegeix en forma de correccions al marge precisions supèrflues i que no encaixen amb els hàbits denominatius del rei.)⁸

Més difícil és precisar quin paper tenien els acompanyants del rei i la manera com es feia materialment l'operació de posar negre sobre blanc els relats del rei, aspectes sobre els quals Asperti també ha fet observacions interessants.⁹ Els contertulians, tenien un paper de públic bàsicament silenciós? El narrador procedia a fer el relat després d'haver parlat amb els seus contertulians fent bàsicament un solo amb una dicció relativament alentida, amb més pauses del que seria habitual? Les seves paraules, es notaven quasi en paral·lel amb el desplegament de la conversa? No s'ha de descartar cap possibilitat, que podien simultaniejar-se perfectament —i fins i tot sense excloure que en alguns moments el que acabo d'anomenar «solo amb una dicció relativament alentida» arribés a sobreposar-se amb una forma més o menys convencional de dictat—, però és evident que els notaris, acostumats a prendre declaració de querellants i testimonis, sabien manejar la ploma a una velocitat molt pròxima a la de la declaració dels seus clients: la coneguda *rancura* de Guitard Isarn, senyor de Cabó, per exemple, presenta, i encara exagerats, els mateixos fenòmens que el *LdF* en un moment lingüísticament més arcaic i complex per a la *mise en écriture* del català (Rabella, 1997).

En el cos mateix del *LdF*, alguns canvis sobtats per part del narrador del català a l'aragonès amb retorn al català dintre d'un mateix període apunten a l'ús d'aquesta forma de composició.

En trobo el primer cas al paràgraf 380a.¹⁰ Arran de la recepció d'una angoixosa carta de la seva filla Violant, muller d'Alfons el Savi, en què li comunica l'aixecament dels sarraïns andalusos i li demana auxili, el rei acut a Osca (finals de juny – principi de juliol de 1264) i enumera els rics homes amb els quals es disposa a aconsellar-se:

E fo aqui lo bisbe d'Osca, e l'abat de Montarago, e Fferran Sanxes, e don Bernat Guillem d'Entença, e N'Examen Pereç e don Gonsalvo Pereç (*qui era sobrino de don Examen Pereç*) e l'ardiaca de

8. Això succeeix sovint amb una sèrie de noms molt freqüents que ja han estat contextualitzats: Assalit (de Gúdar), Ató (de Foces), Berenguer (d'Entença), Berenguer (de Finestres), Bernat Guillem (d'Entença), Diego (de Biscaia), Eiximèn Peres (de Tarassona) o (d'Arenós) (a partir del par. 360), Ferran Peris (de Pina), Ferris (de Liçana), Fortuny Lopes (de Sàdaba), Garcia (Romeu), Garcia Peres (de Tarassona), Llop Dies (de Biscaia) o Llop (Dies), Pegrí (d'Atrossillo), Pero Ferrandes (d'Assagra) o (d'Albarrasí) (només la primera vegada, par. 12), Ramon Berenguer (d'Àger), Rodrigo (Liçana) i Vallès (de Antillón). En alguns moments, la precisió s'afegeix a títols i dignitats: l'*archabisba* o *arquibisbe* (de Narbona) (par. 280 i 284), el *bisbe* (de Leyda) (par. 193), el *comte* (d'Ampuries) (par. 550), i en un cas s'afegeix una fórmula aclaratòria a un nom: *don Manuel* (frare del rey de Castella) (par. 371). De vegades, l'afegit és erroni: als paràgrafs 220 i 518, don Artal no és el d'Alagó, sinó el de Luna; al paràgraf 140 don Blasco no és el d'Alagó, sinó don Blasco Maça. El rei anomena sempre els seus fills bastards Ferran Sanxes i Pere (o Pero) Ferrandes (o Ferrandis), sense el nom dels seus feus, que *P* incorpora al marge de manera sistemàtica: Ferran Sanxes (de Castre), Pere Ferrandes (d'Híxer). Marsili omet aquests afegitons, mentre que Fernández de Heredia i la resta de testimonis directes adopten pràctiques fluctuants.

9. «Il ruolo di questi personaggi, che con termine preso a prestito dalla diplomatica potremmo chiamare *intervenientes*, non è individuabile con precisione; essi potrebbero aver contribuito alla stesura del testo col proprio personale ricordo o anche stimolando la memoria del re, così come d'altra parte potrebbero essere rimasti semplici ascoltatori, ulteriore pubblico prefigurante in qualche modo quello dei futuri lettori. L'ipotesi della presenza di un ristretto numero di ascoltatori —cavalieri e cortigiani— mi sembra inoltre avvalorata dal marcato compiacimento narrativo riscontrabile in alcuni passi, meglio giustificato, in considerazione delle caratteristiche del *LdF*, se messo in rapporto con un racconto che si rivolge anche a persone presenti, con le quali il contatto era diretto, immediato e dunque maggiore il coinvolgimento del narratore» (Asperti, 1982, p. 271-272).

10. Reviso la divisió de paràgrafs introduïda per Aguiló exclusivament sobre el còdex de Poblet, respectada amb més o menys fidelitat per tota la tradició editorial posterior (incloent-hi els errors): mantinc les xifres (ara ja és massa tard per canviar-les), però distingeixo amb lletres els paràgrafs soldats indugudament. (Sobre aquesta qüestió, vegeu Pujol, 2008, p. 263-264 i nota 10.)

Valencia, e mostram los carta de la reyna e demanam los que·ns conseyllassen en qual manera nos captendriem de ço que·ns havia enviat a dir la regina.¹¹

Es tracta de paraules del narrador, exactament d'un incís del narrador. Aquí tenim un escrit absolutament bilingüe, com ho eren necessàriament els de la Cancelleria Reial, que transcriu sense adonar-se un comentari del rei fet *off the record* a un contertulià aragonès i que testimonia l'existència de l'anotació en paral·lel amb el flux de la conversa.

Més endavant (par. 495), estant el rei a Castella per assistir al casament del seu nét Ferran (30 de novembre de 1268), es torna a esdevenir el mateix fenomen, en el curs d'una altra enumeració, en circumstàncies del tot anàlogues:

E foren hi sos richs homens, ço es a ssaber, don Alfonso de Molina, *so tio, e so ermano* don Ffelip, e don Nuno Gonçalbes e tots los altres bisbes e richs homens de Castella.

El testimoni unànim de la tradició directa en aquest detall és significatiu. Tots dos passatges són exemples del que en sociolingüística se'n diu *directive codeswitching*, *situational* o també *transactional codeswitching* (Muysken, 2000), perquè el canvi de codi no té una funció artística i conscient, sinó que està provocat pel desig d'augmentar el grau d'implicació de l'interlocutor en la conversa utilitzant la seva llengua.

Finalment, una mica abans de l'exemple anterior (par. 479), es produeix una mostra del que els sociolingüistes en diuen *anticipatory codeswitching* o *triggering* (Muysken, 2000). El rei ha anat a Toledo per correspondre a la invitació de passar-hi les festes de Nadal (1268) feta pel seu fill, l'infant Sanç —que als seus divuit anys es disposa a ser consagrat arquebisbe de la seu castellana—; un cop allí, rep una resposta favorable del «gran ca dels tàrtars» (Abaqa khan, sobirà de l'il-khanat de Pèrsia) per a l'empresa del passatge a ultramar que es proposa fer i tempteja el seu gendre (que hi respon amb una fredor glacial); en canvi, el mestre de l'Hospital li ofereix el seu auxili només amb la condició que Alfons X l'hi autoritzi, que és el que fa tot seguit, segons reporta el rei:

E sempre el rey de Castella *fizolo clamar, e vino el comanador e dixoli denant Nos:*
—*Comanador, muyt nos plaç d'aiuda e de servicio que vos fagades al rey d'Aragon, tanto o mas que si a nos lo fiziesseades. E esto vos pregamos e vos mandamos que vos lo fagades.*

La presència d'aragonesos entre el petit grup que envoltava el rei, amb el canvi ràpid i sovintejat d'interlocutor (de l'amanuense al petit grup i viceversa) afegit al canvi de llengua en el discurs per raons internes, ha provocat un fenomen ben conegut als nostres dies en tertúlies amb participants molt bilingües i en què es relaten escenes protagonitzades per parlants de l'altra llengua: el narrador ha sofert l'atracció del canvi lingüístic que estava preparant i l'ha anticipat abusivament.

Els tres exemples analitzats de *codeswitching* (que pertanyen al narrador i són, per tant, substancialment diferents del recurs a la llengua del personatge que parla o del qual es parla, que és sempre fruit d'una intenció artística) demostren que en la composició del *LdF* es va fer servir la transcripció

11. Els editors acostumen a indicar en cursiva com a aragonesisme només la paraula *sobrino*, però el criteri (en aquest i en altres casos semblants) de marcar només els mots que estan irrecusablement en una llengua diferent del català no em sembla vàlid perquè destrueix la cohesió de la frase; de fet, tota la resta de l'oració de relatiu (encapçalada per un *qui* subjecte que és normal en aragonès) pot estar indistintament en qualsevol de les dues llengües. La cohesió lingüística pledeja a favor de l'aragonesisme de tota la frase, i és així com ho marco.

pràcticament directa de la «conversa» del rei. Fins a quin punt, des del punt de vista quantitatiu, es va fer així ens pot ajudar a aclarir-ho l'anàlisi de l'organització de la superfície narrativa.

3. *Un model per al relat oral interactiu d'experiències autobiogràfiques*

Gràcies a William Labov i els seus col·laboradors, disposem d'un model que s'ha revelat fructífer a l'hora d'analitzar i comprendre l'articulació dels relats en els quals una persona improvisa en conversa la relació d'una experiència viscuda per ella mateixa, com és el cas del rei. Labov i Waletzky (1967), estudiant l'anglès parlat pels adolescents i els joves negres marginats de Nova York, Boston, Detroit, Filadèlfia, Washington, Cleveland, Chicago, St. Louis, San Francisco, Los Angeles i altres centres urbans dels Estats Units, van arribar a unes conclusions que resulten vàlides per a totes les situacions comunicatives d'aquest gènere amb independència de les variables personals de llengua, edat, raça, sexe o cultura dels membres del petit grup.

Com expliquen Labov i Waletzky, un relat oral d'experiència autobiogràfica fet en conversa, a part de servir per recapitular la memòria dels fets, compleix també una funció d'interès personal, determinada per la resposta que el narrador vol obtenir del públic al qual s'adreça i, per tant, convé distingir dues funcions del relat, la referencial i l'avaluadora. A la funció referencial pertanyen les *proposicions pròpiament narratives* que fan avançar la història —la relació dels fets, l'ossada estructural de l'acció— i les informacions necessàries perquè el receptor del relat pugui identificar adequadament dels seus paràmetres bàsics: el que Labov i Waletzky en diuen *orientacions*, és a dir, les dades referides als protagonistes, la relació en què es troben, el lloc i el temps en què se situa l'acció; a la funció avaluativa pertanyen les indicacions interpretatives respecte als personatges i als fets relatats, que Labov i Waletzky anomenen justament *avaluacions*.¹² El narrador produeix el discurs narratiu combinant aquestes tres sèries d'elements al seu criteri i jugant amb l'ordre d'exposició dels fets, la durada de cadascun dels elements de l'acció, el grau de detall que creu convenient donar pel que fa a la interacció dels personatges, el temps i la posició en què triï de situar-se com a narrador respecte a la història, el punt de vista que adopti en aquest mateix cas, etcètera.

La concepció escriptural d'un relat és solitària i feta en diferit, i en conseqüència resulta essencialment ordenada, «freda» i deliberada: l'escriptor no atén res més que a la seva voluntat expressiva i és lliure de tocar i retocar el seu text fins que hagi adoptat la forma que al seu criteri resulti més satisfactòria. Això vol dir que, en les formes clàssiques del relat, les dades necessàries per establir les coordenades de l'acció se situen al principi i les indicacions interpretatives del narrador s'incrusten

12. Dono tan sols un resum simplificat de la proposta de Labov només perquè el lector que no el conegui pugui comprendre adequadament el que ve després. El model té dos elements més, els *sumaris* i les *codes* (vegeu Pujol, en premsa), dels quals prescindiré aquí perquè depenen del fet que en el relat oral corrent tots els participants en la conversa tenen els mateixos drets a intervenir i cal organitzar els torns, una situació molt diferent de la del rei. Els *sumaris* consisteixen en un petit resum o indicació argumental posada al principi del relat, i funcionen com una petició de reserva de torn de conversa per part del narrador perquè els contertulians li permetin desenvolupar la seva tasca. Les *codes* serveixen per tancar el relat i deixar lliure la conversa perquè puguin intervenir-hi altres participants; poden contenir declaracions explícites d'acabament del relat, observacions sobre l'efecte dels esdeveniments sobre el narrador, al·lusions al desenvolupament posterior dels fets (molt sovint a la pervivència de l'efecte del relat fins al temps en què el narrador l'actualitza), etc., i sovint presenten matisos d'avaluació. Malgrat que el rei no necessitava el consens dels seus contertulians per prendre la paraula, al *LdF* també hi ha algun sumari escadusser (com per exemple a l'inici del paràgraf 5: «Ara comptarem en qual manera Nos fom engenrats e en qual manera fo lo nostre neximent. Primerament en qual manera fom engenrats Nos»); en canvi, no hi manquen les codes, per raó del caràcter multiseqüencial del relat. Sobre l'interès dels sumaris (en un sentit molt ample) i les codes per a la identificació de les «parts» i el programa narratiu del *LdF*, vegeu Pujol (2008).

acumulativament o a mesura que són necessàries en el discurs narratiu de manera articulada, a base d'adjectivació, aposicions i oracions de relatiu, la selecció del lèxic, la inserció de descripcions i de vegades acudint a la seva exposició directa per part d'ell mateix —cada vegada menys a mesura que ens acostem als temps més recents, perquè el narrador de concepció escriptural procura amagar-se: procura que no es noti la seva presència. Dintre d'un mateix fil narratiu, d'altra banda, i amb independència de la complexitat de l'estructura general del relat, hi regeix un sentit de l'economia: no hi apareixen «excrecències», no s'hi intercalen altres relats que no tinguin relació amb el que s'explica.

En canvi, el relat oral parteix de dos pressupòsits totalment oposats als de l'escriptural. En primer lloc, es fa en el que ara en diríem «temps real», improvisant sense retorns sobre el fil del relat dels fets, que passa al primer pla, i en la immensa majoria dels casos això genera desordre pel que fa a les orientacions i les avaluacions; de vegades, el narrador ha oblidat de donar les orientacions necessàries per situar l'acció i els personatges, o bé tem de sobte que qui l'escolta no interpreti bé el que ha acabat de dir i aleshores talla en sec el fil del relat i afegeix les avaluacions que creu convenientes, al marge de l'acció. En segon lloc, el relat es fa en interacció amb un petit grup i això comporta que el narrador hagi d'assegurar-se permanentment l'èxit per tal de poder disposar de l'atenció del seu públic i això l'empeny a l'exhibicionisme: el seu triomf és personal i immediat i en conseqüència la seva actitud és en aquest punt inversa a la del narrador escriptural. Aquest darrer, amagat darrere del seu relat, es pot permetre el luxe de considerar-se un artista maleït, acontentar-se de creure en ell mateix i esperar impassiblement que un dia, fins i tot quan ell ja no hi sigui, serà reconeguda la seva vàlua; el narrador oral, si no té èxit, perd l'adhesió del seu públic i desapareix com a tal, i això provoca una elevació de l'«energia retòrica» del seu discurs amb la multiplicació d'avaluacions i la generació de «propines narratives» en correspondència amb la bona recepció que nota per part de la seva audiència. El relat oral depèn dels qui l'escolten en aquell mateix moment, i per guanyar-se l'atenció del públic, agrair-li alhora la deferència de la seva atenció i potenciar el seu triomf, el narrador oral es veu empès a disseminar microrelats a l'interior de l'acció principal (o en paral·lel): són les excrecències naturals de la seva eufòria i el seu èxit artístics.¹³

Per a la correcta interpretació del *LdF*, és important de considerar que la incrustació de les orientacions i encara més les avaluacions en el tronc narratiu en forma d'aparts confereixen al text de l'obra una característica tridimensionalitat: d'una banda, prolonguen la seqüència fònica, però n'interrompen l'estructura narrativa, i si no es fa la diferència es pot cometre l'error de llegir com a part del relat troncal el que és una inserció que n'està narrativament al marge.

Com veurem, el relat del rei presenta aquesta mateixa organització. L'anàlisi detallada de les orientacions, les avaluacions i els relats marginals permetrà copsar-ne el paper, l'interès i la importància com a elements del relat i alhora mesurar objectivament les seves possibles variacions estilístiques.

III. ORIENTACIONS

En tot relat, cal que l'escoltador pugui identificar el temps, el lloc, les persones i la relació en què es troben entre ells. El lloc propi de les orientacions generals és al principi, mentre que les dels personatges poden aparèixer a mesura que aquests es presenten, sovint en forma d'aposicions o d'oracions de relatiu (Labov i Waletzky, 1967, p. 32).

13. Aquestes «excrecències» hauran de ser objecte d'un altre treball.

És el cas, per exemple, de la precisió sobre quin Guillem de Montcada és el que no va arribar a temps de participar a la batalla de Murell (com diu el rei en català, o, per escriure-ho correctament en gascó, de Murèth):

E foren hi de Cataluyna En Dalmau de Crexel, e N'Uch de Mataplana, e En Guillem d'Orta, e En Bernat dez Castelbisbal; e aquels fugiren ab los altres. Mas be sabem per cert que don Nuno Sanxes e En Guillem de Montcada (que fo fiyl d'En Guillem Ramon e de Na Guillema de Castelviy) no foren en la batayla, ans enviaren missatge al rey que·ls esperas, e·l rey no·ls volch esperar, e feu la batayla ab aquels qui eren ab el (par. 9).

En aquell moment, hi havia a Catalunya dues branques de la casa de Montcada, la dels vescomtes de Bearn i la dels senyors de Tortosa, totes dues amb membres que duïen el nom de Guillem, tradicional a la família. El rei vol que s'identifiqui bé el Guillem que no va ser present a Murèth: era membre de la primera branca esmentada (es tracta del mateix que va morir a la conquesta de Mallorca), i n'indica la filiació perquè no es confongui amb el seu parent homònim de la branca de Tortosa, fill de Ramon II el Jove. Aquesta és una *variant* que en podríem dir *estàndard* de l'orientació.

L'ús de recursos sintàctics integrats com les subordinades de relatiu o les aposicions breus inferiors a l'oració és comú a l'oralitat i l'escriptura; la primera prefereix incrustar períodes sintàctics complets. De vegades, el narrador oral s'adona que s'ha deixat alguna orientació i la intercala de sobte enmig del relat, fora del seu lloc propi, fent un apart que ha d'atènyer per força el nivell de l'oració. El relat improvisat és essencialment desordenat, però de vegades el desordre pot estar carregat d'intenció per cercar un efecte expressiu. El rei, per exemple, avança de sobte una orientació (la poso entre parèntesis, al principi del segon paràgraf de la citació que faig tot seguit) abans de la proposició narrativa protagonitzada pel personatge que la requeriria:

E ·j· bisbe e ·ij· richs homens qui venien ab ella, quan foren a Montpestler, saberen que·l rey don Alfonso, nostre avi, havia presa la reyna dona Sanxa, fiyla de l'emperador de Castella, per muyler, e viren se en gran enbarch e en gran pensament què farien, pus el havia presa altra muyler.

(E En Guillem de Monpestler era seyor de Montpestler e de la seyoria que pertany a Montpestler.) E aquels nobles qui eren venguts ab la fiyla de l'Emperador demanaren al dit senyor que·s farien d'aquest engan e d'aquest faliment que havien pres (que els vinents ab la fiyla de l'emperador Manuel al rey don Alfonso que la preses per muyler, e el n'avia altra presa), e que·ls conseylas en qual manera se·n captendrien, e el respos los qu·el hauria son conseyl (par. 2).

S'havia parlat prèviament, en tertúlia, de Guillem de Montpeller i el rei simplement ho recapitula abans de reprendre el fil del relat? Aquesta orientació, s'avança deliberadament amb la voluntat de focalitzar d'alguna manera l'interès del relat sobre la persona de Guillem de Montpeller? Labov i Waletzky troben que, quan la secció orientativa es troba desplaçada, acostuma a complir una funció avaluativa (Labov i Waletzky, 1967, p. 12), però no sempre és fàcil determinar la causa del fenomen.

En el mateix passatge citat, al segon paràgraf, es presenta a continuació una altra orientació (que figura també entre parèntesis), però aquest cop és supèrflua sense remei: l'explicitació de l'«engan» i el «faliment» sofert pels missatgers constantinopolitans, que el lector ja coneix perquè el mateix narrador acaba d'explicar-lo. És una expansió innecessària i feixuga del demostratiu «aquest» que traeix probablement una intervenció deguda a la iniciativa d'un curial acostumat a la precisió dels documents notariais feta en el moment de repassar una anotació acabada de prendre, tot i que no s'exclou

que pogués ser deguda al mateix rei, a conseqüència de la incomoditat davant de la relectura fora de context d'un paràgraf acabat de redactar.¹⁴ Podríem parlar en aquest cas d'*orientacions curials*.

A més a més, no tot el que sembla una orientació ha de ser necessàriament una orientació o ha de ser només una orientació: de vegades, les orientacions poden no ser el que semblen o alguna cosa més que el que semblen.

Hi ha, en primer lloc, el que en podríem dir *sobreorientacions*: les precisions supèrflues, que afecten personatges irrellevants, que són caduques perquè s'esgoten en el context de la «redacció» (com la mateixa identificació de don Guillén de Pueyo el vell) o que s'acumulen a d'altres orientacions que ja fan soles la seva feina. Són realment els «detalls inútils» de què parla Roland Barthes i, si bé és cert que no tenen significat intrínsec dintre del relat (són veritables «notacions insignifiances») i tampoc no poden ser considerades mostres clàssiques de l'*effet de réel* barthesià perquè el realisme encara no havia arribat aleshores a la literatura, en canvi sí que dintre de l'art narratiu oral s'insereixen amb un valor anàleg entre el narrador i el seu relat: la proliferació d'orientacions innecessàries és una manera de reforçar el domini del narrador sobre els fets que narra, d'afirmar el seu coneixement dels fets i la seva autoritat com a tal, i en aquest sentit produeixen sobre l'auditor una il·lusió de realitat equivalent a la que la coneguda tècnica retòrica de la novella realista projecta sobre el text.

Una d'aquestes «sobreorientacions» es presenta en un famós passatge previ a la batalla de Murèth:

E aquel dia que feu la batayla havia jagut ab una dona, si que Nos hoim dir depuys a son reboster (qui havia nom Gil e fo puy frare de l'Espital), qui havia estat en aquel conseyl, e d'altres qui ho viren per sos uyls, que anch a l'evangeli no poc estar en peus, ans s'asech en son seti mentre-s deya (par. 9).

Atès que el rei va sentir contar la feta directament al reboster del seu pare —càrrec que tenia, entre altres, la comesa de preparar el llit reial— i la precisió «que havia estat en aquel conseyl», és a dir, que havia estat implicat en aquell afer,¹⁵ la força del testimoni queda establerta de manera més que suficient. Que el reboster es digués Pere, Pau o Berenguera i que més endavant fos frare de l'Hospital o de missa i olla és irrellevant per a la història, però el detallisme acredita l'autoritat del narrador. I això funciona així tant si el reboster va donar personalment la informació al rei com si el rei s'apropia d'una tradició oral que circulava dintre de la família o en ambients propers i que ell havia sentit a dir a una altra persona (com fem tots tantes vegades en conversa, per no pecar de prolixos i perquè, què carai, sempre fa més efecte), i continuaria funcionant fins i tot si l'escena respongués, com s'ha proposat alguna vegada, a un *topos* literari.¹⁶ Com ell mateix reconeix, no ho sabrem mai

14. Semblen també reminiscències curials les falques «el dit», «la dita», «dessus dit», «davall dit» que apareixen en determinats moments. Denota també una mentalitat escriptural el recurs continu a «nostre avi», «nostre pare», «fill nostre» després dels noms o els títols. Altrament crec percebre una gesticulació curial una mica feixuga al paràgraf 2, que tot seguit desapareix, com si els tempteigs per trobar el mètode de treball definitiu s'haguessin superat i el rei es produís molt més a lloure. Caldria analitzar amb detall i precisar adequadament el que per ara només és una impressió, sense que en cap cas això signifiqui tornar a treure el fantasma dels «redactors materials» del llibre: és clar que es tracta d'elements escadussers, de sécs professionals d'amanuense que afloren en moments en què el patró —per la raó que sigui: perquè tots dos encara no s'han acostumat als seus rols, perquè aquell dia es troba una mica «d'òvol delit» o no està d'humor per altres motius, o senzillament perquè aquell dia casualment no té ningú especialment receptiu i extravertit que li exciti la facúndia— ha abaixat la guàrdia, no de canvis generals i sistemàtics d'estil.

15. Català antic *consell* «2. ant. Direcció, regit, pensament encaminat a dirigir l'acció» (DCVB). Es tractava d'una dama (cat. ant. *dona*), no simplement d'una dona (cat. ant. *fembra*), i segurament havia calgut gastar una mica més de prosopopeia. Lamento no haver encertat a donar una equivalència prou exacta de tot aquest període a la meua versió al català modern del *Llibre* (2008).

16. No deixa de ser cert, però, que Eros i Tànatos freqüentaven en amigable companyia els camps de batalla medievals, com ho testimonia Joinville, parlant de la setena croada (1251): «Mes lis estoit fais en mon paveillon en tel maniere que nus ne

(però per fortuna ben poc importa: és cosa sabuda que la veritat no barra mai el pas a una bona història).

Un cas anàleg al de les sobreorientacions és el seu invers: el de les *orientacions fallides* o imperfectes, és a dir, les falles de memòria reconegudes, típiques també de la interacció oral i que no tenen res a veure amb cap «ingenuïtat» reial. En dono uns quants exemples dels molts que se'n troben, presos dels primers paràgrafs del *LdF*:

E puys, En Guillem de Montpestler, estan ella viva, pres una altra dona que era de Castella, *de que no·ns membra·l nom del pare d'aquela dona, mas ella avia nom dona Agnes* (par. 4).

E quant fom al Pont espera·ns la companya, e dixeren nos que·l comte don Sanxo era en Selgua ab tot som poder e que·s combatria ab Nos. E Nos ladonchs no havíem mas ·ix· ayns, e per temor de la batayla que cuidavem haver un cavaler, *de qui no·ns membra lo nom*, presta·ns un gonio leuger que·ns vestissem (par. 14).

E layns era per establiment don Pero Gomeç e un altre cavaler *de qui no·ns membra·l nom*, e escuders e altres companyes, mas don Pero Gomeç era cap d'aquels e del castel e major e mellyor (par. 15).

Havia un escuder, *lo nom del qual a Nos no membre, mas creem que era don Pero Garçes d'Elfaro* (par. 15).

En tots aquests casos, ens trobem en presència de simulacres d'orientacions, un altre dels recursos típics de l'estil oral: restringint la ignorància o fent declaradament tempteigs *sobre una part* de la determinació —el nom, un grau de parentiu, l'origen familiar, etcètera—, el narrador reforça de contracop la veracitat de l'existència de la persona o cosa al·ludida i, doncs, de l'escena *en el seu conjunt*, que és el que pretén. Les imprecisions sobre el cavaller que deixa un gonió al rei infant a la sortida de Montsó o el cavaller que acompanyava don Pero Gómez a Lizana són simples i de factura convencional, sense cap subtilesa artística especial, però el cas de dona Agnès —la segona parella, com diríem ara, de Guillem VIII de Montpeller—, amb una orientació parcial reeixida (el nom de fonts de la dama) posposada a una orientació principal fallida (el nom del pare, indicatiu del llinatge) o el tempteig sobre el nom de l'escuder que l'estiu de 1220 va forçar l'assalt al castell de Lizana són molt més refinats i acrediten, sobretot el primer, un domini mestrívol de la retòrica oral per part del rei. I això és així tant en el cas que les «falles de la memòria» traeixin una autèntica falla personal del narrador (al capdavant quan va fer la campanya contra don Rodrigo Lizana el rei tenia poc més de dotze anys) com si aquest s'apropia dels dubtes expressats per algun dels contertulians (i encara ho seria molt més si es tractés exclusivament de pura comèdia retòrica).

Per acabar aquesta secció, les orientacions poden tenir també valor interpretatiu, i ens trobem aleshores amb les «orientacions avaluatives», indestriables de les avaluacions *tout court*, que examinaré tot seguit.

IV. AVALUACIONS

Ha estat Gumperz qui ha fet veure que la participació en una conversa no es limita únicament a la comprensió passiva: no basta desxifrar el significat de les frases, sinó que no es pot comprendre el

povoit entrer ens que il ne me veist gesir en mon lit, et ce fesoie·je pour oster toutes mescreances de femmes» (xcviii). El cas és que el rei ho considera un pecat que contribueix, entre altres fets, a justificar la derrota de l'endemà.

significat d'una frase determinada (i fins i tot d'una conversa sencera) sense tenir una idea de conjunt de la coherència de la conversa, és a dir, d'on prové cada frase i cap on s'adreça: quina intenció la guia (Gumperz, 1982, p. 1-4); com encaixa, com diu Tannen, en un esquema recognoscible en termes d'organització del discurs i de la interacció (Tannen, 1989, p. 10).

Un relat que contingui només una orientació, un desenvolupament argumental i el desenllaç pot complir perfectament la funció referencial, i tanmateix resultar difícil d'entendre; un relat d'aquest tipus pot arribar a mancar de sentit. Les avaluacions són tan importants com el desplegament argumental: a través seu, el narrador revela la seva actitud respecte als fets narrats, la intenció que l'ha empès a explicar allò (Labov i Waletzky, 1967, p. 33-37).

Les avaluacions poden prendre formes diferents, i no cal dir que la seva consideració i la seva atenta lectura són essencials per copsar el sentit que el rei dóna a les seves paraules i en definitiva per resoldre els problemes d'interpretació del llibre d'acord amb el seu autor, al marge de les especulacions que tot lector tingui dret a fer-se *de son cru*.

En primer lloc, poden ser formulades directament pel narrador de manera patent, en forma de comentari: són les *avaluacions* que en podríem dir *discursives*. L'atenció a dues avaluacions discursives del narrador és el que ens farà adonar que el rei no està explicant als paràgrafs 2-3 una curiositat sobre els casaments dels seus dos avis i els seus pares, sinó la redempció del seu llinatge, sumit prèviament en el pecat, que prepara el seu naixement, i que el rei està parlant de la primera de les «condicions» (particularitats) i «maraveyles» (prodigis) que van marcar la seva vinguda a aquest món, com ja he explicat en un altre lloc (Pujol, 2002):

E sembla obra de Deu, car les covinençes que nostre avi havia feytes d'aver aquesta per muyler torna depuys que d'aquela natura de l'emperador Manuel e de nostre pare, lo rey En Pere, que per matrimoni se cobras la falida que en l'altre matrimoni havia estada! (cap. 5).

E esguardat aquels qui veurets aquesta scriptura, si aquesta cosa es miraculosa: que nostre avi, lo rey don Amfos, promes que seria sa muyler fiyla de l'Emperador, e depuys pres la reyna dona Sanxa! E nostre Seyor volch que per aquela promessa que'l rey havia feta primerament, ço es a ssaber, que seria sa muyler la fiyla de l'emperador Manuel, que aquella tornas en son loch. E par ho en aço, que la neta de l'Emperador Manuel fo puys muyler de nostre pare, on Nos venim. E per aço es obra de Deu, que aquella covinença que no-s compli en aquell temps se compli depuys, can nostre pare pres per muyler la neta de l'Emperador (par. 7).

Sense aquestes dues avaluacions,¹⁷ el relat es reduiria a l'exposició d'una mera casualitat que es va esdevenir en la seva ascendència i correria el perill de perdre el seu significat.

17. Totes dues compleixen, a més a més, la funció de codes: tanquen el relat de les «condicions e maraveyles» (par. 48) del naixement del rei: es tracta de dues remissions a l'esdeveniment com a passat, un dels procediments que Labov i Waletzky donen com a característics (Labov i Waletzky, 1967, p. 40). En realitat, de codes n'hi ha tres; les dues primeres són al paràgraf 5: després d'haver explicat l'elecció del seu nom *per sortes apostolorum* (Pujol, 2002, p. 120-121), el rei fa una primera coda, que és pura, és a dir, una dixi al passat mancada de tota intenció avaluativa: «E així Nos som venguts de part de la que fo nostra mare e del rey En Pere, nostre pare», però immediatament s'adona que no ha explicat el que acaba d'explicar pel seu interès genealògic i hi afegeix la primera de les dues avaluacions que he donat, que agrega a la primera coda l'avaluació que mancava. Tot seguit, s'adona que encara li falta per explicar un dels prodigis i conta l'atemptat fallit, que clou el paràgraf 5. A continuació (par. 6 i la major part del 7), afegeix un excurs amb la lloança dels pares, que esborra l'efecte de les dues codes precedents, de tal manera que després de parlar de Pere I experimenta de nou la necessitat de deixar tancat l'episodi (que funciona com a bloc narratiu ben definit, com ho demostra l'al·lusió que hi fa el mateix rei al paràgraf 48) i introdueix la segona avaluació, que és una repetició una mica ampliada de la primera i que funciona alhora com a coda tercera i definitiva.

Altres vegades, les avaluacions es fan destacant determinades circumstàncies que així són considerades especialment significatives. Pertanyen a aquest tipus les set al·lusions del narrador a la seva edat que s'estenen als paràgrafs que van del 15 (primer conflicte entre el rei i els rics homes, amb don Rodrigo Lizana i don Pero Ferrandes de Azagra) al 25 (temptativa de detenció de don Pero Ahonés, frustrada per la mort accidental del ric home, amb la intenció d'impedir i castigar la ruptura que es proposava fer de la treva pactada entre el rei i Abu Zayd).

Les mencions a l'edat comencen en realitat una mica abans (par. 10), però fins al paràgraf 14 sembla que tenen un valor purament orientatiu, o potser seria més prudent dir tan sols que el seu possible matís avaluatiu de les precisions no és palès, com succeeix en molts altres casos (sense descartar que ho fos en la fase oral interactiva de la composició, però no arribés a ser objecte de notació escrita):

I [*Lliurament del rei als seus súbdits de Catalunya per Simó de Montfort*] E Nos podiem haver laora ·vj· ayns e ·iiij· meses¹⁸ (par. 10).

IIa [*Els frares del Temple decideixen deixar sortir el rei de Montsó*] E quant Nos fom de edat de ·ix· ayns e que no·ns podien aturar en Montso a Nos ni al comte de Proença (tant ne volíem exir!) e car era necessari a la terra, fo acort del maestre e dels altres que·ns lexassen exir d'aquel loch (par. 13).

b [*Ramon Berenguer V de Provença fuig de Montsó*] E per tal que hom sapia los nostres ayns e·ls seus, havia ell ·ij· ayns e mig mes que Nos (par. 13).

c [*El rei parteix de Montsó*] E Nos ladonchs no havíem mas ·ix· ayns, e per temor de la batayla que cuidavem haver un cavaler de qui no·ns membra lo nom presta·ns un gonio leuger que·ns vestissem¹⁹ (par. 14).

Però a partir del moment en què el rei surt de Montsó i inicia la seva vida «pública», les mencions a l'edat ofereixen expressament aquest valor:

IIIa [*El rei abandona el setge d'Albarrasí*] Car Nos erem infant, que no havíem mas ·xj· ayns, e tot ço que fehyem, fehyem ab conseyl d'aquels ríchs homens qui eren ab Nos, car així era raho que, pus Nos no sabíem nostra terra guiar ne donar aquel conseyl, que mester nos fora que altre·ns consaylas (par. 16).

b [*El rei abandona el setge d'Alabarrasí*] E Nos que no y podíem penre conseyl ne havíem ab qui, car no havíem sino ·xj· ayns (par. 16).

IV [*Matrimoni del rei amb Elionor de Castella*] E podíem laora haver ·xij· ayns complits e entravem en lo ·xiiij·, si que ·j· ayn estiguem ab ela que no podíem fer ço que·ls homens han a fer ab sa muyler, car no havíem la edat (par. 19).

18. Les dues edicions de Bruguera presenten aquí una petita errada: ·iiij· en comptes de ·iiii·. «E vinguem entre vos jove, de joven de ·vj· ayns e mig», evocarà encara al paràgraf 48 davant de les Corts que es disposen a discutir la conquesta de Mallorca. Notem una lleugeríssima diferència que en el món de l'oralitat no té caràcter de contradicció i resulta explicable en virtut de la «màxima de quantitat» que concreta el principi de cooperació de la conversa de Grice —dóna tanta informació com calgui en funció del tema de la conversa, no donis més informació que la que calgui—: al paràgraf 10, quan es tracta de fixar l'esdeveniment, la menció és en principi exacta; al paràgraf 48, en què simplement es recorda de manera genèrica la ninesa del rei, l'edat s'arrodoneix.

19. Hi ha també una altra al·lusió, més subtil, a l'edat, incrustada en una sobreorientació: «E·l loch on Nos estavem ladonchs era *ali on nos tenia el bras l'archabisbe N'Esparech* (que era del linyatge de la Barca e era nostre parent), sus el palau de volta qui ara es e laores era de fust, a la finestra on ara es la cuyna, per on dona hom a menjar a aquels qui mengem en lo palau» (par. 11). (Sobre la data i els protagonistes d'aquesta escena, vegeu Soldevila, 1968, cap. v.)

Va [El rei evita un conflicte entre don Nunó i En Guillem de Montcada a Montsó] E aquela saó Nos no havíem sino ·xiii· ayns (par. 20).

b [El rei abandona el setge de Montcada] Mas per la gran ninea qui era en Nos no y sabíam dar conseyl.

VI [El rei i la reina són segrestats pels nobles conjurats] E Nos erem infant e no havíem mes de ·xv· ayns (par. 21b).

VII [Enfrontament del rei amb don Pero Ahonés] E Nos entravem laore en edat de ·xvii· ayns (par. 25).

El rei no torna a parlar de la seva edat en tota la resta del *LdF*. Ja he argumentat en un altre lloc (Pujol, 1996) que el que s'explica als paràgrafs 8-33 forma una mena de *Bildungsroman* amb el qual Jaume I explica com va aprendre a ser rei per damunt de la deslleialtat, la insubordinació i les ambicions de la turbulenta noblesa tant a Aragó com a Catalunya. Les mencions referides a l'edat comencen amb la seva arribada a Catalunya i s'acaben amb l'episodi de l'enfrontament amb don Pero Ahonés. Aquesta part del *LdF* (que formava una secció en l'arquetip) està estructurada com segueix:

I. La mort de Pere I a Muret provoca la coronació de Jaume I i la seva reclusió al castell de Montsó en una edat impròpia que el deixa desvalgut davant les possibles intrigues dels rics homes (par. 8-11).

II. Els rics homes d'Aragó es divideixen en bàndols i el rei surt del seu confinament disposat a exercir la seva funció reial (par. 12-14).

III. Els rics homes més poderosos d'Aragó (Rodrigo Lizana, Pero Ferrandes de Azagra) vulneren la llei, enganyen i humilien el rei, que a inducció dels mals consellers renuncia a exercir el seu deure reial d'imposar la justícia (aixecament del setge d'Albarrasí) (par. 15-16).

IV. *Ritus de passage*: matrimoni i cavalleria (par. 17-19).

V. El baró més poderós de Catalunya (Guillem Ramon de Montcada) vulnera la llei, enganya i humilia el rei, que a inducció dels mals consellers renuncia a exercir el seu deure reial d'imposar la justícia (aixecament del setge de Montcada) (par. 20-21a).

VI. Els rics homes més poderosos d'Aragó i Catalunya vulneren la llei, segresten i humilien conjuntament el rei, que renuncia a exercir els seus deures reials a causa de la traïció dels seus consellers (par. 21b-24).

VII. Davant d'una nova temptativa de vulneració de don Pero Ahonés, el rei inicia una reacció que resulta frustrada per la mort accidental del ric home (par. 25-27).

VIII. Davant d'un nou intent de vulneració de la llei per part dels rics homes d'Aragó i Catalunya, el rei pren consciència de la seva situació, desoeix un mal consell i decideix complir amb els seus deures de rei (triomf a Lascellas) (par. 27-29).

IX. El rei comença a triomfar sobre la conjura dels rics homes i les ciutats a Osca (cap. 30-32).

X. Els rics homes se sotmeten al rei (par. 33).

Les al·lusions a l'edat —a la manca d'edat per poder prendre decisions amb coneixement de causa, com reconeix al paràgraf 16— ponderen, una o diverses vegades, cadascun dels cinc episodis d'aquesta secció que condueixen al punt culminant en què el rei decideix conscientment fer-se càrrec de la seva funció de rei (VIII): comencen amb el conflicte amb don Rodrigo Lizana i don Pero Ferrandes de Azagra (III) i s'acaben amb l'últim fracàs —involuntari, però— a l'hora de complir amb la seva funció reial (VII): en cinc ocasions expliquen (i ajuden a excusar) fracassos; en dos moments, en canvi, des-

taquen actuacions positives: un acte reeixit de *sapientia* pel qual el joveníssim rei evita la deshonra de don Nunó (par. 20), i la *fortitudo* de l'adolescent que s'enfronta a l'escomesa de don Pero Ahonés, un cavaller fet i dret (par. 25). Les avaluacions tenen aquí per missió palesar que el rei no està fent una simple relació de fets més o menys importants o curiosos del seu regnat arrengrats més o menys a l'arbitri de les velleïtats de la seva memòria o en funció de la seva vanitat, sinó que està construint el discurs del seu tortuós camí fins a l'assumpció de la seva condició reial en contrast dramàtic —Ong diu que el discurs oral és amant de la confrontació i afecte als contrastos i a les oposicions— amb els qui s'interposen en el seu camí aprofitant-se de la seva inexperiència i la seva incapacitat: el naixement de l'hidra de les bandositats (I-II, par. 8-14); les bandositats aragoneses simbolitzades pel vassall més important a ponent del regne, don Pero Ferrandes de Azagra (III, par. 15-16); les bandositats catalanes simbolitzades pel vassall més important a Catalunya, en Guillem de Montcada (V, par. 20-21a); l'apoteosi de les bandositats conjuntes dels uns i dels altres (VI, par. 21b-24); un assaig de reacció casualment fallit (VII, par. 25-27), que realça amb el *suspense* necessari el moment estellar de la seva reacció definitiva (VIII, par. 27-29); el triomf subsegüent del rei, així que ha complert el pacte de la reialesa amb Déu (IX, par. 30-32), i la pacificació final dels regnes (par. 33) amb la inversió de la situació inicial, que obrirà les portes a les futures realitzacions que seran detallades a continuació (par. 34-566).

La funció avaluadora pot transferir-se als mateixos protagonistes de l'acció, començant pel narrador en tant que personatge: es tracta d'*avaluacions dramatitzades*. Vegem, per exemple, el relat que fa el rei de la seva entrada a Osca, amb la seva gent desarmada, per iniciar converses amb els revoltats:

E ans que Nos fossem là exiren nos los bons homens de la vila, tro a ·xx·, a Sancta Maria de Sales, e Nos alli raonam nos ab éls e dixem los que·ns maravaylavem molt d'esta cosa que era, que Nos no·ls voliem fer sino be, e si anch nostre linyatge los feu be ne·ls amà, que Nos seriem aquels qui·ls amarien tant o mes que ells. E éls, quant ho hoiren, grairen nos ho molt, / e que entrassem en bona ora en la vila e farien aixi per Nos con hom deu fer per lur seyor natural. (E a l'entrar que Nos faem los imfants e la gent menuda hagren gran alegria de la nostra venguda.)

E entram a hora de vespres en la vila (e entrà ab Nos don Rodrigo Liçana e don Blasco Massa e, de nostra maynada, don Assalit e don Pelegri de Bolas e d'altres molts), e éls no·ns convidaren pas. E quant aguem menjat fom alegres, e dixem que be·ns era semblant que farien ço que Nos volriem, pus tam be·ns acuylien!) (par. 30).

Els fets narrats al primer paràgraf acaben amb una avaluació (que poso entre parèntesis) a càrrec dels circumstants: la descripció de l'alegria que suscita l'arribada del rei entre els infants i el poble menut, anàloga a la que apareix en altres moments semblants al llarg del *LdF* (par. 14, 107, 111, 117, 184, 251, 254, etc.) i que té per missió convèncer el lector (o l'oïdor) que la recepció que li fan «els infants e la gent menuda» d'Osca —el públic habitual en aquesta mena de demostracions— és afectuosa i positiva; la conclusió que s'imposa és que tot és normal i els prohoms de la vila són sincers en la bona disposició que acaben de mostrar al rei. A continuació, dono en paràgraf a part la segona avaluació, que inclou un comentari del rei en el moment dels fets (que compleix el que Genette en diu la *fonction de régie* del narrador, comentant l'organització del text o creant expectatives sobre el que ve a continuació). La segona avaluació contradiu de sobte, per part de qui en sap molt, la impressió creada per la primera i crea el *suspense* necessari en l'esperit del lector.

La funció avaluativa d'aquestes petites dramatitzacions secundàries pot ser relativament banal i palesa, com succeeix per exemple en un parell d'avaluacions que el rei introdueix per afalagar la seva pròpia vanitat quan l'endemà del desembarcament a Mallorca, fent gala de la seva *sagesse* militar, reté els peons

de l'avantguarda perquè no es posin en perill ells mateixos en avançar sense la protecció de la cavalleria. El rei els repta i explica a continuació no tan sols que els peons li fan cas, sinó que lloen la seva acció:

—Traydors!, ¿e con podets anar là? Car si meyns de cavalers vos troben, tots vos ociuran!
E éls oiren que rao los deiem, e aturaren se. (E dixeren: «Ver se diu lo Rey, que be anam en guisa d'orats...») (par. 63).

Que és el mateix que fan els Montcada i el comte d'Empúries quan arriben:

—E tinguem los tant axi entro que foren venguts En Guillem de Muntcada e N Ramon e el comte d'Ampuries e aquels de son liyatge.
(E dixem los:
Veu's aqui los servents que us he aturats, que se n'avenen.
E éls dixeren:
—Havets ho feyt fort be) (par. 63).

En d'altres moments, el sentit d'aquests microrelats avaluatius és indirecte i pot ser més difícil d'escatir. Després de la batalla de Portopí i de la contemplació majestuosa de la Ciutat de Mallorca, un cop la host ha acampat d'urgència, s'esdevé l'escena següent entre el rei i el seu oncle don Nunó:

E dixem a don Nuno:
—Fe que deg a Deu, gran fam he, que huy no menge.
E dix él:
—Seyor, N'Oliver ha parada sa tenda e adobat de menjar, e là porets menjar.
—Anem —dixem Nos—, donchs, on vos vuylats.
E anam là e menjam. E quan haguem menjat, vey a hom les esteles el cel! (par. 67).

A propòsit d'aquest passatge, a la seva edició Soldevila comentava: «Vet aquí un altre dels tocs de poesia que hem anat assenyalant en la crònica. Es tracta ací solament d'una constatació; però, quin poder d'evocació que conté! Sens dubte, això ens ha dut sempre a donar-li un altre abast que el de la mera constatació horària. Curiosament, Marsili va suprimir-lo en la seva adaptació» (p. 232, nota 10 al cap. 67). Soldevila s'adona de la funció avaluativa de l'episodi, malgrat que es deixi endur per un anacrònic rapt de romanticisme (que és el que li deu haver costat la supressió de la nota a la reedició publicada per l'Institut d'Estudis Catalans): el rei dóna a entendre que aquell dia va estar tan prenyat d'esdeveniments dramàtics i de fatigues que la jornada va acabar molt més tard del que era habitual, tenint en compte que aleshores se sopava normalment a la caiguda del vespre. Marsili, impressionat adversament per la banalitat de l'escena, la va resumir dràsticament (com fa en molts altres casos semblants, quan no la suprimeix). El mestre Fernández de Heredia, en canvi, s'adona del sentit de l'avaluació, però el codifica sumàriament:

Et albergaron allí aquella noche et fuesse nde a comer a la tienda de en Oliver qui tenie aparellado, porque los suyos non avien aparellado res, et fue ya noche tardi quando ellos huvieron comido (XVIII.14).

Espero que els paràmetres que ofereixo en aquest treball puguin contribuir, a part de permetre una valoració més adequada del seu estil i situar la variació estilística del text en una perspectiva cor-

recta i mesurable, a facilitar entre altres qüestions la divisió del text en les seves seqüències (com ja he assajat de fer per a les «parts» a Pujol, 2008) i a establir la intenció del narrador en cadascuna, que és una operació fonamental per a escatir el sentit del *LdF*.

V. CONCLUSIONS

1. El *LdF* va ser compost oralment pel rei en interacció amb un petit grup de persones. Ho demostra, a part de la ja coneguda referència a don Guillén de Pueyo fill (par. 16), la presència de fenòmens característics de la interacció de parlants molt bilingües tals com el canvi de llengua segons l'interlocutor (*transactional codeswitching*, par. 380c i § 495) o l'anticipació del canvi de codi en disposar-se a fer parlar un personatge en una altra llengua (*anticipatory codeswitching* o *triggering*, par. 479).

2. Tenint en compte el model de relat oral d'experiències autobiogràfiques formulat per Labov i amb exemples extrets fonamentalment de la secció formada pels paràgrafs 1-33, es caracteritzen tres tipus d'orientacions amb funcions diferents (orientació estàndard, sobreorientació i orientació fallida o falsa) i dos d'avaluacions (discursiva i dramatitzada). El coneixement d'aquests dos tipus d'intervencions del narrador és pertinent per a l'edició i la interpretació del *LdF*.

3. Secundàriament, es detecta l'actitud intervencionista de Celestí Destorrents, copista del còdex de Poblet, pel que fa als noms de determinats personatges.

BIBLIOGRAFIA

- ASPERTI, Stefano (1982). «Indagini sull'«Libre dels feyts» di Jaume I: Dall'originale all'archetipo». *Romanistisches Jahrbuch*, núm. 33, p. 269-285.
- (1993). «La qüestió de les prosificacions en les cròniques catalanes». A: *Actes del V Colloqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Alacant-Elx 9-14.IX.1991)*. A cura d'Antoni Ferrando i Lluís B. Messeguer. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 85-137.
- GUMPERZ, John J. (1982). *Discourse strategies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- GÜNTHER, Hartmut; LUDWIG, Otto (1994). *Schrift und Schriftlichkeit: Ein interdisziplinäres Handbuch internationaler Forschung*. Berlín: Nova York: De Gruyter. 2 v.
- JAUME I. *Llibre dels feits*. Edicions citades: Casacuberta (Barcelona: Barcino 1926-1962), Soldevila (Barcelona: Selecta), Bruguera («Els Nostres Clàssics», Barcelona: Barcino) i Soldevila/Bruguera (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans).
- KOCH, Peter; OESTERREICHER, Wulf (1985). «Sprache der Nähe – Sprache der Distanz: Schriftlichkeit und Mündlichkeit im Spannungsfeld von Sprachtheorie und Sprachgeschichte». *Romanistisches Jahrbuch*, núm. 36, p. 15-43.
- (1994). «Schriftlichkeit und Sprache». A: GÜNTHER, Hartmut; LUDWIG, Otto. *Schrift und Schriftlichkeit: Ein interdisziplinäres Handbuch internationaler Forschung*. Vol. I. Berlín: Nova York: De Gruyter, p. 587-604.
- LABOV, William (1972). *Language in the inner city*. Filadèlfia: University of Pennsylvania Press.
- LABOV, William; FANSHIEL, David (1977). *Therapeutic discourse: Psychotherapy as conversation*. Orlando: Academic Press.
- LABOV, William; WALETZKY, Joshua (1967). «Narrative analysis: Oral versions of personal experience». A: HELM, J. [ed.]. *Essays on the verbal and visual arts*. Seattle: University of Washington Press, p. 12-44.
- MARSILI, Pere (1984). *La crònica latina de Jaume I*. Ed. de Maria de los Desamparados Martínez San Pedro. Almeria.
- MUYSKEN, Pieter (2000). *Bilingual speech: a typology of code-mixing*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ONG, Walter J. (1988). *Orality and Literacy: The Technologizing of the Word*. Londres: Routledge.

- PUJOL, Josep M. (1996). «The Llibre del rei En Jaume: A matter of style». A: DEYERMOND, Alan [ed.]. *Historical literature in Medieval Iberia*. Papers of the Medieval Hispanic Research Seminar 4. Londres: Department of Hispanic Studies (Queen Mary and Westfield College), p. 35-65.
- (2002). «El mite de l'heroi a la casa de Barcelona: Guifred I i Jaume I». A: BARGALLÓ, Maria; SARAGOSSA, Joana [ed.]. *Mites i llegendes*. Valls: Cossetània, p. 113-133.
- PUJOL, Josep M. (2008). «El programa narratiu del “Llibre del rei En Jaume”». A: COLÓN, Germà; MARTÍNEZ, Tomàs [ed.]. *El rei Jaume I: Fets, actes i paraules*. Barcelona: Fundació Germà Colón Domènech; Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 257-286.
- (en premsa). «Jaume I i Maria F.: la construcció artística del relat oral». A: ORIOL, Carme; SAMPER, Emili [ed.]. *Jaume I en l'imaginari popular i la literatura*. Tarragona: Palma: Universitat Rovira i Virgili; Universitat de les Illes Balears.
- RABELLA, Joan Anton (1997). «Greuges de Guitard Isarn, senyor de Caboet (1080-1095)». *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, núm. 35 [Homenatge a Arthur Terry, I], p. 15-17.
- SOLDEVILA, Ferran (1968). *Els primers temps de Jaume I*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- TANNEN, Deborah (1989). *Talking voices: repetition, dialogue, and imagery in conversational discourse*. Cambridge: Cambridge University.